

Ma is irányadó

Illyés Gyuláról Alföldy Jenővel Tüskés Anna beszélgetett*

TÜSKÉS ANNA: Számos tanulmányban foglalkozott Illyés verseivel, s ezeket összegyűjtve megjelentette *Halandó kézzel halhatatlanul* című kötetében 2003-ban.¹ Milyen személyes emlékei vannak Illyésről? Mikor találkoztak, milyen alkalmakkor?

ALFÖLDY JENŐ: Igen, ebben nagyjából megírtam, amit róla gondolok, és amit szerintem tudni kell róla, legalábbis igyekeztem tőlem telhetően. Az első találkozás előtt már látásból ismertem. A Lukács fürdőbe járt úszni, és én is jártam oda, ott láttam többször, akárcsak Kodály Zoltánt. Ez még az '50-es években volt, talán még a '60-as években is előfordult, hiszen ő közel lakott oda. Légvonalban egész közel, mert ha lett volna egy lépcső, akkor hazamehetett volna azon egyenesen. Pont a Lukács fürdővel szemben, de magasan a Ferenc hegyen volt a lakóháza. Nála nem jártam, úgyhogy azt közlőrl nem ismerem.

Mellesleg apám ismerte őt Balatonfüredről a Lipták-villából. Lipták Gábor valóságos művelődési központot rendezett be Balatonfüreden, a Petőfi Sándor utcában volt a villája. Ambicionálta, hogy minél több művészember, író, költő járjon el hozzá. A lakása múzeumszerűen gazdag volt, mert festőkkel, szobrászokkal is tartotta a kapcsolatot. Például Borsos Miklóssal vagy Vass Elemérrrel, Ferenczy Bénivel, és gyönyörű képei, szobrai voltak. Borsosra emlékszem különösen. Egy női fej, arcát magasra tartva, de semmi részlet nem volt kidolgozva rajta, csak a fölfelé tekintő arc éle látszott; se szem, se orr, se száj, de csodálatosan érzékeltette az égbe tekintést a szobrász. Ezen kívül még sok festménye volt Liptáknak, Egry József-képei is voltak. Szabó Lőrinc nagyon sokszor megfordult ott, és *A huszonhatodik évnek* egy jelentős részét ott írta.² Apám ismeretségben volt Lipták Gáborral, én is ismertem, mert '44-ben, közvetlenül az ostrom előtt náluk nyaraltam, de nem Balatonfüreden, hanem Bátaszéken, a Duna közelében, Bajával szemben, tehát a hídnak a dunántúli oldalán. Liptáknak volt ott egy háza, és '44 nyarán még lehetett nyaralni, ötéves voltam. Ezt a nyarat ott töltöttük, de már akkor rengeteg földérítő repülő járta a környéket. Ezekről nem féltünk, mert tudtuk, hogy csak

Tüskés Anna tudományos segédmunkatárs az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében.

* Az interjú 2012. június 23-án készült.

¹ Alföldy Jenő: *Halandó kézzel halhatatlanul. Elemzések és tanulmányok Illyés Gyula verseiről*. Budapest, 2003.

² Szabó Lőrinc: *A huszonhatodik év. Lírai rekvium százhusz szonettben*. Budapest, 1957.

terepszemlét tartanak. Nagyon alacsonyan szálltak, láttuk a pilótát. Emlékszem, apám a frontról szabadságot kapott – a hadsereg akkor már erősen visszavonult –, és egy pár napra odalátogatott hozzánk mint nyaraló családhoz. Apám orvos volt, úgyhogy nem volt fegyvere, és nem vett részt a harcokban, hanem katonaosvosként szolgál. Később apám a visszavonuláskor Pápanyögeén katonaszökevény lett, a helybeli kántorhoz szökött be, hogy bújtassák el, mert ő nem akar tovább a nyugat felé tartó maradék hadsereggel tartani. Ez már '44 őszén lehetett, és aztán valamikor a tél folyamán került haza. Sokat bujkált mindenfelé. Talán február lehetett, vagy március, mikor hazaérkezett. Na de ez nem ide tartozik. Csak az a lényeg, hogy ő a Lipták-házban, Balatonfüreden is sokszor megfordult, és így megismerte nemcsak Szabó Lőrincet, hanem Illyés Gyulát is. Azt mesélte, hogy látta, ahogy Szabó Lőrinc írja *A huszonhatodik év szonettjeit*, és az asztal szélén az ujjával kopogtatta a jambust.

– *Nem jártak össze Pesten?*

– Illyés nem élt olyanfajta társasági életet Pesten, hogy újra összetalálkozhattak volna. Én csak láttam a Lukács fürdőben, és azonosítani tudtam a fényképekről, filmfelvételekről. Gyerekkoromban a híradóban előfordult, hogy mutatták, mert reprezentáltak vele Rákosiék, hogy ilyen nagy költőt mondhat magáénak a rendszer. Ezt Illyés diplomáciai megfontolásból tűrte, és végigcsinálta bizonyos határig. Szerintem jól tette, mert sok vád érte azért, hogy miért nem segítette azokat, akik például az Újhidas társaságból nagyon el voltak nyomva, és ő, mint befolyásos ember, tehetett volna valamit értük. Csak egyet felejtettek el, hogy Illyés a saját nemzedékének a sokkal-sokkal súlyosabb helyzetbe levő íróit, költőit igyekezett támogatni – a börtöntől rettegő Szabó Lőrincet, a le is ültetett Féját, Erdélyit és még két zseniális kortársát, a szintén félelemben tartott Kodolányi Jánost és Németh Lászlót. Óvta őket, ahogy csak tudta, akárcsak más tekintetben Veres Péter meg esetleg Erdélyi, Darvas. De hát Illyés ezeknél okosabb ember volt, nem volt egyoldalúan agrárproletár vagy szegényparaszt párti, hanem Bibóhoz hasonlóan olyan parasztpárti és nemzeti gondolkodású ember volt, aki az egész értelmiséget s egész népét demokratikusan kezelte. Olyan barátai voltak, mint Cs. Szabó László és Németh László, Déry Tibor. Ők voltak a legfontosabb barátai, meg még, ahogy többször megírta, Wessely László műfordító. Azt hiszem Kodolányi is, bár ahogy mondják, ővele nem volt könnyű barátkozni. Várkonyi Nándor kivétel, mert ő nagyon jóban volt vele, úgyhogy egy hatalmas könyvet kitesz a levelezésük.³ Kodolányival való levelezése azért volt olyan nagy, mert Várkonyi hallássérült volt, az első világháborúban vesztette el a hallását a tüzéségnél teljesített szolgálata következtében. Ott sült el a nehézfegyver a füle közelében, beszakadt a dobhártyája, és így süketült meg teljesen. Állandó munkakedve mellett ezért is óriási az írásbeli hagyatéka. No, hát egyébként azért volt érdemes erről beszélni, mert ő is nagyra becsülte Illyést, s ez kölcsönös lehetett.

– *Hogy jött a pályaválasztás?*

– Érettségi után megpróbáltam a felvételit az ELTE-n, de nem vettek fel, ötvenhatban az iskola újjászervezett vezetősége szerint rossz fát tettem a tűzre – beálltam nemzetőrnek, és láttak az utcán puskával, nemzeti színű karszalaggal, pedig a rendfenntartás volt a feladatom a társaimmal együtt, s a fegyvert sosem sütöttem el, pedig a háztetőkről sok helyen orvlövészek lövöldöztek a járókelőkre. Aztán megpróbáltam

³ *Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése. Levélről levélre, 1. Vál., szerk. és az előszót írta ifj. Kodolányi János. Budapest, 2000.*

a következő évben bejutni a Képzőművészeti Főiskolára, de oda sem vettek fel: nyolcszáz jelentkező volt, és harminckettőt vettek fel. Úgyhogy elmondhatom, nem biztos, hogy azért, mert olyan tehetségtelen voltam – bár az is meglehet, inkább én mondjam, mint mások. 1963-ban vettek fel az ELTE-re, magyar nyelv és irodalom szakra. Csak egy szakra jelentkeztem, de a művészettörténet a hobbim maradt. Ezért választottam Csanádi Imre költészetét nagymonográfia megírására, mert ő nagyon sok verset írt képekről, szobrokról.⁴

– Mikor ismerkedett meg Illyéssel?

– Arról egy kicsit szégyenkezve beszélek, hogy valamikor 1968 felé még verseket írtam. „Nem lehet az tisztességes ember, / ki a verset abbahagyja. / Az igazmondást hagyja abba” – ismertem Illyés e verssorait, s ez mindig gondolkodóba ejtett, de úgy érzem, költői túlzás ez: nem lenne jó, ha minden próbálkozó költővé válna. Akkor fotólaboratóriumban dolgoztam, és közben végeztem az egyetemet esti tagozaton, mert nappalira nem vettek föl. Nem túl sok időm maradt, hogy még irodalommal is foglalkozzam, ezért éjszaka tanultam. 1968 felé lehetett, vagy egy évvel korábban, hogy Lip táknak mint ismerős irodalmárnak elküldtem néhány versemet, és akkor ő azt úgy találta, hogy megmutathatja Illyésnek. Kaptam tőle egy lapot – valahol talán megvan még a sok költőzködés ellenére –, amiben néhány biztató mondatot írt, hogy csak folytassam, mert érdemes. Körülbelül ez állt benne. Ceruzával írt lap volt. Szerette Illyés a ceruzát használni, jobban, mint a tollat, bár van egy írása, az „Írószobám” című sorozatban jelent meg, amelyben azt írja, hogy a francia *Bic* nevű tollal szeret legjobban írni, s ez még újdonság a '70-es évek elején. Úgy jellemezte a tollat, hogy „üvegtestű”. Ma is vannak ilyen golyóstollak. Ez nem üveg, hanem plexi anyag, de ő üvegnek nevezte, mert valóban olyannak látszik. Akkor ez a levél sokat jelentett nekem. Közben a *Jelenkorban*, még a hatvanas évek közepén megjelent néhány versem – éppen akkoriban történt a szerkesztőségben a váltás. Lovász Pál, az idős pécsi költő és irodalomszervező (az egykori Janus Pannonius Társaság kezdeményezője) ajánlott be a *Jelenkornál* Tüskés Tibor főszerkesztőnek és a helyettes tisztét betöltő Csorba Győzőnek, de a (kedvező) választ már Pákolitz Istvántól kaptam. Két versem megjelent ott. Mégis elbátortalanodtam, mert fotólaboratóriumi munkatársaim valahogy kiszúrták a kinyomtatott nevemet és a verseimet, s ezt olyan képtelenségnek tartották, mintha valami filmszerepben láttak volna viszont a moziban. Szerettem volna elbujdosni az ugratásaik elől. Aztán pár évvel később a *Kortársban* újra próbálkoztam, és a versrovat vezetője, Benjámín László megjelentette a verseimet. Beszélgetéseink alkalmával mondta, hogy írjak kritikákat is, és kedvet is kaptam tőle, s először csak részben, majd egészen áttértem a kritikára.⁵ A hatvanas években az *Élet és Irodalomnál* volt egy „Fiatal kritikusok fóruma” című, pályázatszerűen működő rovat, amelyen részt vettem. Annak hatására felvettek a hetilaphoz a kritikai rovatba. Valahogy annyira nem tudtam sokfelé koncentrálni, akkor diplomáztam, s a bátorságom sem jött meg a költészethez; nem volt bennem olyan átütő kényszer vagy hajtóerő, hogy bármi történik, mindennek ellenére a versírásnál maradjak. A baráti köröm, a velem egy nemzedékbe tartozók sem biztattak. Rosszul ítéltem

⁴ Alföldy Jenő: *Példázatok. Csanádi Imre költői világa*. Budapest, 1997.

⁵ Alföldy Jenő: Az olvasóhoz; Egy jóbarátnak. [Versek.] In *Kortárs*, 9. évf. (1965), 12. sz., 1865–1866; Alföldy Jenő: A szökevény diadal nyomában. [Vers.] In *Kortárs*, 11. évf. (1967), 5. sz., 715; Alföldy Jenő: Költemények. [Vers.] In *Kortárs*, 12. évf. (1968), 6. sz., 856.

meg, hogy kikre hallgassak: nem akárkiktől kaptam elismerő, elfogadó véleményt. Versek, tanulmányok, folyóiratok és könyvek nélkül viszont tovább sem tudtam volna meglenni, tehát maradtam a kritikánál, s azt is nagyon megszerettem, és próbáltam hasznosan művelni. Eleinte sokféle befolyás ért, például Benjámint azt mondta, hogy „kombattáns” – ezt a szót használta – kritikusokra van szükség. Ennek utánanéztem az Idegen Szavak Szótárában, mert addig még nem hallottam. Megtudtam: harcias, harcos. (Rájöhettek volna, hiszen tudtam, hogy van egy *Combat* című francia baloldali újság, s az harcot jelent.) Benjámint szava egy ideig befolyásolt, de szerencsére nem túlságosan. A kritikáim hatásán töprengve, egyszer Illyésnek egy írásában azt olvastam, hogy egy kritikus legyen költészetpárti, és körülbelül 1970 óta pontosan ezt vallo, és nem szeretem, ha a kritikusot valami köztöködő alaknak tartják. Olvasni is olyan kritikákat szerettem, amelyek a jó művek iránti szeretetet és megbecsülést sugározzák, s a megértés szándéka érezhető. Tüskés Tiborról is olyan emlékem van, hogy ezt az elvet követte.

– *Később is levelezett Illyéssel?*

– Igen, Utassy József és Bella István egy-egy könyvéről írt kritikám kapcsán ismét levelet váltottunk. Utassy József nagyon fontos volt nekem diákkoromban. Esti tagozatra jártam az ELTE-n. Annak az volt a hátránya, hogy nem öt, hanem hat évig tartott. Akkor a nappali tagozaton még tanult Utassy és a kilencek legtöbbje. A műsoraikat ismertem vagy az Egyetemi Színpadról vagy a Ménesi úti Eötvös Kollégium előadóterméből, vagy máshonnan, például az Írószövetségből; Bellát is nagyon szerettem a folyóiratokban megjelent verseiért, majd korai kötetéért. 1977-ben Lengyel Balázs kritikát írt Utassy József és Bella István egy-egy könyvéről.⁶ Nagyon gyalázta ezt a két költőt, botfűlűeknek nevezte őket, és le akarta parancsolni őket a pályáról, mondván, egymásra is hasonlítanak, s milyen bután utánozzák egymást. Szerinte kitalálták azt a szót, hogy „hamuhodni”, és ez mind a kettőjük kötetében előfordul. Véletlenül tudtam, hogy Jékely Zoltánnak is van egy nagy verse, amiben ez a szó megvan. Jó magyar szó, kár lenne száműzni. Nem egy gyakori szó, de nagyon érdekes, és jól használva még költői is lehet; a „hamvadni”-nak egy változata, de a cselekvés lassúbb változatát fejezi ki. Elhamvadni hirtelen is lehet, de egy otthagyt cigaretta, amely magától végigig a hamutartóban, és hamucsik keletkezik, az inkább hamuhodik. Lengyel Balázs mindenestre ilyen mondvcsinált dolgokkal mindig támadta a nemzeti érzelmű és ilyen műveket író költőket. Mivel az *Élet és Irodalomban* megjelent már könyvükről Lengyel Balázs kritikája, a *Tiszatáj*-ba írtam cikket, amelyben kritikája ellen tiltakoztam.⁷ Cikkemet Vörös László közölte. A *Népszabadság*-ban E. Fehér Pál, Rényi Péter közvetlen beosztottja, válaszolt a cikkemre, és nagyon elmarasztalta a „nacionalizmusom” miatt.⁸ Akkor írtam egy levelet Illyés Gyulának, és ismertettem vele, hogy ez és ez történt, mert szerettem volna, ha tud erről. Nagyon kedvesen és egyetértően válaszolt. Bevallom, egy kicsit feldúlt, hogy a *Népszabadság* cikket írt ellenem. Az *Élet és Irodalom* főszerkesztője, Jovánovics Miklós nagyon méltányosan kezelte ezt a dolgot. Éppen nyaralni volt a Ba-

⁶ Lengyel Balázs: Ének-változatok. (Bella István: Igék és igák. Magvető, 96 old. Utassy József: Csillagok árvája. Szépirodalmi, 68 old.) In *Élet és Irodalom*, 26. évf. (1977. jún. 18.), 25. sz., 11.

⁷ Alföldy Jenő: Versek a farmerzsebben. (Utassy József: Csillagok árvája.) In *Tiszatáj*, 31. évf. (1977. szept.), 9. sz., 90-93.

⁸ E. Fehér Pál: „Ingovány” és „garantált tisztaság”. In *Népszabadság*, 35. évf. (1977. szept. 29.), 229. sz., 7.

latonnál, a következő héten jött meg, és azt mondta: „Majd jól fenébe rúgom ezt az E. Fehér Pált.” Sok jót mondhatok Jovánovicsról, mert korrekt ember volt. Bertha Bulcsunak olyan dolgokat megengedett a lapban, amelyek máshol nem jelenhettek volna meg. Viszont amikor az Aczél sorozatosan magához rendelte, mert sokszor renitenskedett az *Élet és Irodalom*, akkor egy idő után leköszönt, mondván, hogy ő nem akar minden péntek hajnalon Aczél telefonjára kelni. (Pénteken reggelenként vehette kézbe a nagyfőnök az *ÉS* új számaikat.) E levélváltás után történt a személyes megismerkedésünk Illyéssel a lakiteleki találkozón.

– *Az 1979-es lakiteleki összejövetelen találkoztak először személyesen?*

– Igen, Lakitelken, a művelődési házban tartották meg a fiatal írók találkozóját, Lezsák Sándorék szervezték.⁹ A szimpózium tárgya a nemzet és az irodalom viszonya volt. Ma már nehéz elképzelni, hogy ez milyen nagy bátorság volt Lezsáktól akkor. Nemzeti programokról beszélni „nacionalizmusnak” minősült, főbűnnek számított. A lakiteleki találkozó nagyon felvillanyozta Illyés Gyulát. A szervezés híret Csoóritól kaphatta. Lezsák ezt az összejövetelt megszervezte, és Illyés Gyulát is meghívta. 1979. május 18–19-én volt az összejövetel, és a második napra jött meg Illyés Gyula. Úgy emlékszem, egy kis Volkswagenen érkezett. Nagyon meleg volt, nem lehetett tudni, hogy Illyésnek mennyi baja van az egészségével, mert olyan erősnek és egészségesnek látszott. Nem beszélt senkinek az állapotáról, csak a naplójából tudtuk meg utólag, hogy egyrészt a depresszió már egész fiatal kora óta kínozza, és azt is, hogy a '70-es években volt egy különösen nehéz korszaka, amelyből aztán kilábal. Ha jól olvastam a verseiből, akkor depressziója '70 és '74 között mélyült el, pontosan nem tudnám megmondani. Verseiből nekem úgy tetszett, unokája születésekor javult az állapota. Úgy érkezett meg Lakitelekre, mint akinek semmi baja nincsen. A délelőtti műsorban nem kért szót, hanem hagyta, hogy mások beszéljenek. Azután kiállt a katedrára, és azt mondta a fiatal meghívottaknak – mert ez fiatalok találkozója volt, néhány meghívott idős íróvendéggel, Fekete Gyulára, Csoória, Dobozy Imrére emlékszem. „Írjátok össze – tegezte a társaságot – a kérdéseiteket, és tegyék ide az asztalra. Nem kell aláírni, csak olvashatóan írjátok le, és akkor majd én összefoglalóan fogok válaszolni” – mondta. Ez úgy tizenegy óra körül lehetett, akkor visszavonult egy órára, és talán tizenkettő tájban szólalt meg újra. Olyan fantasztikus előadást rögtönzött a kérdésekre válaszolva, hogy csak bámultam, mire képes.¹⁰ Szellemi értelemben valóságos sportteljesítmény volt ez. Közölte persze olyan gondolatait is, amelyeket mindenképpen elmondott volna, akkor is, ha nem kérdeznék rá. De kitért minden kérdésre is, ráismertem a sajátomra adott válaszára is.

– *Milyen kérdések voltak? Mit kérdezett?*

– Én csak azt tudhatom, hogy én mit kérdeztem, mert a többiek papírjait nem láthattam. Csak visszakövetkeztethetek barátaim (például Szentmihályi Szabó Péter) gondolataira. Én azt kérdeztem, hogy egy akkoriban megjelent írásában azt jelezte: a nemzet most fölemelkedés előtt áll – kértem, fejtse ki, mire alapozhatjuk ezt. Ekkor hallottam előben a „szélárnyék”-elméletét. Magyarország a békés alkotó munka szakaszába léphet, ha mindenki tehetsége és nemzeti önérzete szerint cselekszik. Sajnos ez mint

⁹ *Fiatal Írók Találkozója, Lakitelek, 1979–2009*. Szerk. Tóth Erzsébet és Agócs Sándor. Lakitelek, 2009.

¹⁰ Illyés Gyula: Lehet még nemzedék? In *Forrás*, 11. évf. (1979. szept.), 9. sz., 117–123; Illyés Gyula: *Napló-jegyzetek, 1979–1980*. Budapest, 1994, 52–59.

jóslat nem teljesedett be, legfeljebb annyiban, hogy az úgynevezett „puhuló diktatúra” jócskán tovább puhult, ma már tudjuk, Nyugatról kapott kölcsönök jóvoltából. A helyzet már az „új mechanizmus” óta nem volt olyan brutális, mint korábban, a megtorlás éveiben. '60-ban az írókat szabadon bocsátották nemzetközi nyomásra, de még voltak, akik börtönben maradtak. Főként, akik utcai harcokban részt vettek. Wittner Mária, úgy tudom, egészen '70-ig raboskodott. Mindenesetre az a gyilkos kivégzés időszak '60-ban ért véget, és szabadon is engedték az írókat, akik az ítélet szerint kaptak hat évet, kilenc évet, akár tizenegyet. Fekete Sándor, Déry Tibor, Eörsi István, Lakatos István, Zelk Zoltán, Varga Domokos, Fekete Gyula, Molnár Zoltán, Pintér Tamás és a többiek kiszabadultak ekkor. Nem tudom pontosan, hogy ki hány évre volt elítélve, de mindenki amnesztiát kapott, aki íróként került börtönbe, például Gáli József is, aki Auschwitzot is megjárta, és csodával határos módon túlélte.

Visszatérve Illyéshez: jóslata, hogy a közeljövőben Magyarország emelkedő ország lesz, nem valósult meg. Kérdésemre (és nyilván másokéra is) azzal válaszolt, hogy Magyarország ma szélárnyékban van. Ez meglehetősen elhíresült mondása. Némelyek haragudtak érte, mert úgy érezték, hogy ez visszakozás például a prágai tavaszhoz vagy a lengyel Szolidaritás-mozgalomhoz képest. A helyzet sokat változott azóta. Az 1968-as „prágai tavasz” idején a Szovjetunió hadereje még félelmetes volt, a szárazföldi hadsereg és az űrtechnika felkészültségében meg is előzték Amerikát. A '80-as években már érezhető volt a szocializmus szisztémájának a gyengesége, és sok engedményt lehetett elképzelni a továbbiakban. A '80-as évek végén s a '90-es évek fordulóján lezajlott kelet-európai változások egyik okozója, az olajválság már a hetvenes években elkezdődött, és mivel ez általános pénzügyi válságot okozott, a gazdasági versenyben a gyöngébb lábakon álló Szovjetunió látványosan kezdett lemaradni. Kádár, hogy a látszatot fenntartsa, és a saját nimbuszát tetszetőssé tegye, a külföldről, nyugatról felvett kölcsönökből tartott bizonyos életszínvonalat, bár drágulás így is volt. Ezt a folyamatot Illyés sokkal jobban látta, mint bárki más, mert ő a '60-as évek első felétől kezdve már viszonylag szabadon utazhatott Párizsba, vagy fogadhatott vendégeket Franciaországból és máshonnan. És olyan baloldali vagy másképpen gondolkodó emberekkel volt kapcsolatban, mint Éluard, Aragon, Frénaud, Follain, Rousselot, akiktől ő fordított magyarra vagy őt fordították franciára. Ő jobban tudott érintkezni a Nyugat szellemi embereivel, a külföldre szakadt magyarokkal, Gara Lászlóval, Gombos Gyulával, Cs. Szabó Lászlóval például, akiket csak a Szabad Európát vagy a BBC-t recsegtetők hallottak minden második szót értve.

- *Illyés előadása után hogyan folytatódott a találkozó?*

- Illyés nagy sikerű lakiteleki előadása után megszakadt a szabályos ügyrend szerinti szervezés. Akkor már senki más nem szólalt fel, hanem körbevette a társaság Illyés Gyulát, és ő válaszolt a kérdésekre, vagy éppen humorizált. Jó fél órás szabad beszélgetés volt. Illyés rendkívül jó társasági ember volt, egyedülálló a rögtönzőképessége. Olyan villámgyorsan tudott reflektálni dolgokra, úgy villantotta föl az ötleteit, hogy azt bárki megirigyelhette volna. Emlékszem, hogy véletlenül elég sok magas ember volt ott együtt. Akikre emlékszem: Zalán Tibor, Kulcsár Szabó Ernő, Pintér Lajos, Kiss Gy. Csaba, Körmendi Lajos, Csajka Gábor Cyprian - utóbbi volt a legmagasabb. Illyés játékosan hátrahőkölt: „Hú de magasak vagytok, mind a fejemre nőttetek.” És aztán elkezdte mesélni: „Tudjátok, annak idején én voltam a magas az írók között.” Ez fényképeken is látszik, bár Kosztolányi sem volt alacsony. Közepesnél nagyobb ember

volt, de azért nála is magasabb volt Illyés. Más nemigen jöhetett szóba. Szabó Lőrinc is viszonylag magas volt, de neki hajlott tartása volt, és ezért kisebbnek látszott, mint amilyen magas volt. Féja Géza volt még magas a népi írók közül, ő körülbelül egyforma lehetett Illyéssel. Őt is öregkorában ismertem meg az írószövetség ülésén.

Aztán jött a megismerkedésnek a lényegesebb része, a közös ebéd egy hosszú sátorban, amelyet Lezsákék állítottak föl az ebédelés céljából kecskelábú asztalokkal és padokkal. A nyújtott téglalap alakú sátorban U alakban álltak az asztalok. Az U egyik sarkán ült le Illyés, hogy belássa az egész teret. Azt mondta: „Jöjjetek közelebb!” Nekem is külön integetett, mert bemutatkoztunk a művelődési házban, amikor az előadásának vége volt. Mondta nekem, hogy üljek mellé, de én nem akartam, gondoltam, oda Csoóri Sándor jogosult ülni, de Csoóri félrehúzódott, mert úgy gondolta, hogy ez a fiatalok találkozója Illyéssel. Ott volt még a közelünkben, mellettem jobbra, Illyéssel szemben Kis Pintér Imre; mellettem balra Szentmihályi Szabó Péter, akinek egy szenzációs felszólalása hangzott el a művelődési házban; még Czakó Gábor, továbbá Varga Lajos Márton, aki akkor nemzetinek vallotta magát. Zalán arcára is emlékszem, de hogy ki hogyan ült a továbbiakban, azt sajnos nem tudom földidézni, fényképet sem láttam róla. A vitán Szakály Sándor történész is részt vett, nagyon érdekes felszólalást tartott. Bíró Zoltán is jelen volt, csak őt igazából akkor még így, a fehér asztal közelségéből nem ismertem. Mint mindig, akkor is szerényen viselkedett, pedig határozott véleménye volt, különösen a nemzeti kérdésekben. Ő a Kulturális, majd Művelődési Minisztériumban dolgozott Pozsgay minisztersége alatt. Rendkívül előnyére változott meg akkoriban a minisztérium működése. Acél ezt hamarosan megelégtelte, úgyhogy Pozsgayt leváltották, és Bíró Zoltán elkerült onnan. Baloldali nézetű emberekről van szó, akik azért demokratikusan, nemzetben is gondolkoztak. Az internacionalizmust úgy képzelték el, mint ahogy Illyés Gyula fejtette ki egy írásában: az internacionalizmusnak akkor van értelme, ha *nemzetek közöttiséget* értünk rajta, és nem nemzetietlenséget, mert máskülönben nincs értelme. Király István is ilyen húrokat pengetett akkortájt az írásaiban. Az internacionalizmus a nemzetek összefogása, de a szabad akaratok és a jellegük megtartásával. Erről is volt szó egyébként Illyés délelőtti előadásában s az ebéd közben is.

Felejthetetlen emlék volt számomra Illyés viselkedése. Evés, beszélgetés közben hátranyúlt az ott sorakozó borospalackokhoz, egyet megfogott, és odaadta Flóra asszonynak, mondván: tegye ezt a szatyrába, jó lesz otthon (úgy emlékszem, magázta, bár nem mindig). Mindezt úgy, hogy mindenki látta, szóval olyan huncutkás dolog volt. A humora egyfolytában villogott. Másrészt nagyon jó ebéd volt: csülökpörkölt krump-lival és nagyon kiváló kovászos uborkával, puha kenyérrrel. Illyés többször is vett a tálból, mint akinek jó étvágya és jó gyomra van, pedig évtizedek óta szenvedett a gyomor-fekélyétől, de mintha minden bajáról megfeledkezett volna, és úgy láttam, jól érzi magát. Valószínű, hogy az ő életében is fontos nap volt ez. Olyan fiatalok között érezte magát, akik hallgatnak rá, és nem fogják feljelenteni. Lehet, hogy volt valaki, aki jegyzetelt, de ezzel nem kellett törődni. Nem sokkal később Csoóri fejtette ki nekem, aztán még később, amikor összebarátkoztam Tornaival, akkor ő is elmondta, hogy ezeket nem kellett komolyan venni. Feljegyeztették, hogy mit beszélnek a megfigyelt alanyok, de úgyis tudták, mert a telefonokat is lehallgatták. Például Eörsi István szinte sportot űzött abból, hogy ha az ember felhívta, akkor a vélt lehallgatónak szánt csúnya mondattal kezdte a beszélgetést, majd bocsánatot kért, mondván, ez másnak szólt. Ez a vagányság megvolt az urbánus és a népi oldalon egyaránt.

– Hol dolgozott akkor?

– Én akkor egy nagyon urbánus lapnál dolgoztam, az *Élet és Irodalom*nál, de a magam területén, a versekben nem csak urbánus művekkel szembesültem, az egyik leggyakrabban publikáló költőnk éppen Csoóri volt. Ebből a szempontból nagyon sokszínű volt az *Élet és Irodalom*, és csak vidéki folyóiratok versenyezhetek vele, például a *Tiszatáj*, amelyik még többet megengedett magának. Ennek két oka volt: az *Élet és Irodalom* szerkesztői jórészt baloldali emberek voltak, és urbánus szelleműek és liberálisok is ugyanakkor, tehát sok mindent megengedtek maguknak a rezsimmel szemben; a *Tiszatáj*nál pedig voltak nemzeti irányhoz tartozók is bőven, sőt, ott elsősorban ők kaptak hangot. Akkor Ilia Mihály volt a főszerkesztő, és Illyés is ott publikált legszívesebben egész addig, amíg Iliát le nem váltották 1974-ben, később az ő utódait is; Illyés közben 1983-ban halt meg. Legnagyobb bánatomra Illyés nem adott verset a rovatnak, melyben dolgoztam, mert nem állhatta a lap szerkesztéspolitikáját.

– Hogyan látja Illyés politikai szerepvállalását?

– Legtöbbször, úgy tudom, Aczéllal érintkezett a vezetésből, Kádárral nem, pedig egymás szomszédságában laktak. Aczéllal sok mindent meg tudott beszélni. Néha összejártak vacsorára Aczéllal, és Illyés olyankor kompromisszumra törekedett, „jó alkura”, ahogy ezt egy írásában kifejtette. Föltételt szabott: nem hozom nyilvánosságra az *Egy mondat a zsarnokságról*, de akkor adjatok több szabadságot az erdélyi íróknak, vagy követeljétek Ceausescutól több szabadságot nekik, és általában a magyaroknak. Ezt ő következetesen képviselte, legalább a '70-es évektől haláláig, és ennek volt egy nagyon fontos mozzanata 1976–77-ben. Illyés azt érezte az Aczéllal való kapcsolatnak túl nagy jelentőséget tulajdonítva, hogy most már ő sok mindent megengedhet magának, és ezt igazolva látta abban, hogy a *Népszabadság*ban megjelent egy kétrészes cikk Rényi Pétertől. Ő azt a stiklit követte el, hogy Illyés életművét két részben méltatta:¹¹ az egyik vasárnap megjelent egy egész kolumnás cikk Illyés életművének első részéről. Ez valóságos dicshimnusz volt Illyés baloldaliságáról, arról, hogy világéletében demokrata volt, igazi útitárs, és a baloldali mozgalomnak mennyire a javára volt a párizsi éveiben is, a háború alatt és utána is, '48-ig. Illyés akkor nagyon örült, hogy ha ilyen jól áll a hatalomnál, akkor ő egy kicsit benyújthatja a számlát: hogy is állunk azokkal az erdélyiekkel, a szlovákiaiakkal meg a délvidékiekkel? Egy másik vasárnapon megjelent Rényi Péter cikkének második fele, amelyben felsorolta Illyés vétkeit, hogy mennyit ártott a baloldali mozgalomnak '56-ban és azóta is: Illyés Aczélnak és Kádárnak a baloldali ellenzéke. Ugye, kétféle ellenzéke volt Kádárnak: az urbánus-liberális és a népi-nemzeti. Illyés ez utóbbi képviselte elsősorban, és ezt Rényi nagyon rosszalotta. Aczél nem ennyire, mert ő a szónak nem egészen rossz értelmében sznob volt: szerette a nagy emberek társaságát, főként a független gondolkodásúak érdekelték, a túlságosan alkalmazkodók nem, és nagy kéziratgyűjtő volt. Borzasztóan örült, ha írótól kéziratot kapott ajándékba: Illyéstől, Dérytól, Szabó Magdától, Juhásztól, Vastól, másoktól. Ezért ő mindig nagyon hálás volt, és dicsekedett is hatalmas értékű gyűjteményével. De Rényi cikke nyomán Illyés és az egész rendszer között szakításra került sor. Nem olyan nyílt kenyértörésre, hogy most már a párbeszéd teljesen megszűnik, de Illyés nagyon sok módon kifejezte neheztelését, és rendkívül megviselte az ez utáni néhány év is. Meg-

¹¹ Rényi Péter: Illyés öntörvénye. [Tanulmány]. *Élet és Irodalom*, 1976. dec. 25., 5; Rényi Péter: Illyés öntörvénye, II. [Tanulmány]. *Élet és Irodalom*, 1977. febr. 12., 3.

sokasodtak azok az írásai, amelyekben egyre több volt a burkolt vagy nyílt elzárkózás és mindenekelőtt a nemzeti ügy képviselése. Óriási energiataralékai lehettek. Nagy művei születtek ebben a korszakában is, például a *Koszorú*, vagy az egyik kedvencem, a *Finom fül magányos házban*.¹² Elég nehéz szöveg, csak a „vájít fültek” értik meg, és Rényinek vagy Aczélnak nem volt botfüle, ők kihallották ezt, meg a háttérükben dolgozó Pándi Pál is, aki szenvedélyesen baloldali ember és tudós irodalmár volt. A burkolt fogalmazás csak annyiban volt burkolt, hogy a megjelenhetőség határát elérje. Mindent megértettek, legfeljebb el-elnéztek bizonyos dolgokat. Ha Illyés leírta azt a szót, hogy katalánok, okszitanok vagy baszkok, akkor már mindnyájan tudták, hogy az erdélyi magyarokról beszél, mert ezek a népek is kisebbségben vannak a saját területükön. Illyés nagyon szívesen adott kéziratot a *Tiszatáj*nak, úgyhogy mindig árgus szemmel olvasták az illetékesek ezt a folyóiratot. Csoóri is sok kéziratot adott nekik, és egymás után közölték az elszakított területek magyar íróit. Voltak különszámaik, csupa jugoszláviai, romániai, felvidéki és nyugati magyar írókkal. Úgy emlékszem, Határ Győző és az erdélyi írók, talán a felvidékiek is már a '70-es évek elején publikáltak ezen a fórumon.

– A lakiteleki találkozó után más személyes találkozásra is sor került?

– 1979 augusztusában mutatták be Illyés *Homokzsák, avagy nevetve könnyebb* című komédiáját a gyulai Várszínházban. Akkor az *Új Tükör*nél dolgoztam néhány hónapig, és az *Új Tükör* megbízásából én voltam a bemutató tudósítója.¹³ Sosem voltam színházkritikus, de akkor egyszer életemben igen, meg még egyszer: Illyés ugyanezen drámának pécsi bemutatóján, ami körülbelül fél (másfél?) évvel később, télen volt. A gyulai bemutatóra jóval korábban érkeztem: még egészen világos volt, és ott lézengtem az akkor még szabad bejáratnál, mert a közönség nem nagyon akart előbb odaérni a kezdésnél. Egyedül Simonyi Imre üldögélt az előcsarnokban, és a föl-le járkáló statisztanők, tévés nők fenekére vert. Ilyen természetű ember volt. Elnézték neki, hírből ismerték ezt az eredeti embert. Ismeretségben voltam vele, érdekes, karakán költő volt, sokszor közölte verseit az *Élet és Irodalom*, odamentem hozzá. Simonyi és én a színház előtt sétálva találkoztunk Illyésékkel. Így volt alkalmam elbeszélgetni velük a kezdés előtt egy bő órával. Illyés Gyuláné a karján egy pokrócot és egy szalmafonatú szatyrot tartott. Mondtam neki: „Tessék ideadni, majd én fogom, ne tessék ezzel ácsorogni, amíg le nem ülünk.” Azt válaszolta: „Nem, köszönöm, szó sem lehet róla.” Illyés azt mondta viccesen: „Abban tartja az aranyait.” Erre azt válaszolta a felesége: „Hát ha ezt mondd, Gyulám, akkor máris odaadom Jenőnek.”¹⁴ Akkor egy olyan félismerősök társalgása alakult ki, és lassan rájöttem, hogy Simonyi bizonyos ellenszenvet táplál Illyés iránt. Úgy tettem, mint aki ezt nem veszi észre. Illyés is úgy tett – nagyon fegyelmezett ember volt. Én meg nem akartam visszaélni azzal, hogy annak az évnek a májusában egy asztalnál ültünk, és hosszan beszélgettünk. A rövidebb-hosszabb hallgatások ellenére Illyés végig nyájas volt. Hogy miről beszélgettünk, arra nem tudok visszaemlékezni. Közben érkeztek a színészek is sorban: Sinkovits volt a főszereplő, és felesége, Gombos

¹² Illyés Gyula: *Koszorú*. [Vers]. *Magyar Szó*, 1970. nov. 14., 10; Illyés Gyula: *Finom fül magányos házban*. [Vers]. *Népszava*, 1976. szept. 25., 5.

¹³ Alföldy Jenő: Előterében a jellemkomikum. (Illyés Gyula új darabja a gyulai Várszínházban.) In *Új Tükör*, 16. évf. (1979. aug. 5.), 31. sz., 29.

¹⁴ Vö. Alföldy Jenő: Válogatott botlások: Felszólalás Illyés Gyuláról és a polgárságról egy megkésett, de lezáratlan vitában. In *Hitel*, 16. évf. (2003), 3. sz., 14-19.

Kati volt a szerepbeli felesége is. A rendező (úgy emlékszem, Sík Ferenc) is megjött, s akkor Illyésék leültek vele és még valakivel – ahogy most Illyés 1979. július végi napló-bejegyzéseit böngészem, alighanem Czimer Józseffel, akit arcról nem ismertem – valamelyik padosorba, hogy néhány mondatot váltsanak. De úgy láttam, Illyés inkább érdeklődött, mint magyarázott.

A *Homokzsák* pécsi bemutatójára is lementem. Akkor valami nagy sérelem érthette, vagy az előadás nem tetszett neki, vagy valami egyébbel bosszantották fel, mert olyan volt az arca, hogy én azt leírni nem tudom: halálra vált düh dermedt az arcára. Köszöntem, ahogy szoktam – épp akkor futottunk össze Bertók Lászlóval –, de nem köszönt vissza, nem nézett rám, sem Bertókra, nem nézett senkire. Azt hiszem, hogy az előadással volt gondja, mert sokkal gyengébb volt, mint a gyulai, pedig – más szereplőkkel – azt is Sík Ferenc rendezte.

- *Hogyan emlékszik az Új Tükörnél töltött időszakra?*

- 1978–1979-ben írta Illyés a *Táviratok* című epigrammasorozatát, és ezeket a rövid verseket folyamatosan közölte az *Új Tükör* Kaján Tibor karikatúráival. Kicsit furcsán viselkedett az *Új Tükör* szerkesztője. Nem a főszerkesztő Benjámín Lászlóra vagy a betegsége miatt már végleg kiesett Csanádira gondolok (ők vonzottak a képslaphoz), hanem Fekete Sándorra. Kihasználta, hogy Illyés jobban bízik Csanádi, Benjámín és az ő lapjában, mint a konkurens *ÉS*-ben, de nemszeretem módon tette. Bár közölte Illyés írásait, azokkal ellentétes szellemű írásokat tett melléje, hogy ne dorgálják meg a pártközpontban. Mert erre elég komoly esély volt, ahogy az előbb említett Jovánovics esetében láthattuk. Fekete viszont jobban vigyázott magára, mert óriási különbség volt Fekete és Jovánovics között olyan szempontból, hogy Fekete börtönbe került '56 után. Ő volt az a bizonyos „Hungaricus”, aki külföldre juttatott egy tiltakozó írást '56-ról a forradalom leveréséről. Mindenki nemzeti hősnek tartotta ezért, de ő mint csalódott, börtönviselt ember szeretne volna jobb irányba terelni az életét. Három és fél évet ült börtönben, és amnesztiával szabadult. Jovánovics pedig példás káder, apja neves szociáldemokrata volt. Ilyen szempontból Jovánovics védettebbnek érezte magát, de Aczél telefonjait nagyon meguntta. Idegesítették, és tudta, hogy nem lefelé fogják buktatni, hanem inkább fölfelé. Bár ez vitatható, mert az *Élet és Irodalom*nak akkoriban nagy volt a rangja. A *Magyar Nemzet* főszerkesztő-helyettese lett. Egy napilap vezetőjének lenni magasabb poszt volt, mint egy hetilapé, és Jovánovics, amikor a *Magyar Nemzethez* került, akkor lényegében fölfelé bukott, de a lap nem neki való volt; az *Élet és Irodalom*ban szabadabbnak érezte magát. Nagyon jó írói kapcsolatai voltak (így lett később írószövetségi elnök), sok kiváló tehetség ott vált ismertté, például Száraz György, Bertha Bulcsu, Mezei András. Ők főleg Jovánovicsnak köszönhetik emelkedő pályájukat. Illyés is megszerette Mezeit, pedig rossz kezdése volt: 1957-ben, az *Élet és Irodalom* megalakulásakor és a *Tűztánc* antológia induló gárdájában volt. Mezei akkora már nagyszerűen megújult (Székely Magda, a felesége hatására is), és Illyés az utolsó éveiben nagyon jó kapcsolatban volt vele.¹⁵ Jovánovicsal Illyés egy furcsa ügy miatt nem tudott megbékülni. Sajnos téves értesülései voltak róla, pedig őszintén irodalomszerető, amúgy is igen megnyerő természetű ember volt a káderek között.

- *Mikor látta utoljára Illyést?*

- 1982-ben volt Illyés 80. születésnapjának ünneplése a Fészek klubban. Előzőleg írtam róla egy cikket az *Élet és Irodalom*ban és a *Tiszatáj*ban is, egyiket a *Táviratok*ról,

¹⁵ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1981-1983*. Budapest, 1995, 39, 58, 76.

másikat a *Beatrice apródjairól*, és mind a kettő megjelent már az ünnepség előtt.¹⁶ A Fészek klubban óriási tömeg volt, de maga az esemény nagyon rövid ideig tartott. Poharazgatás folyt, társalgás, nyüzsgés, morajlás, és egyszer csak szembe jön velem Illyés, és azt mondja: „Gratulálok.” Erre riadtan hátranéztem, hogy kinek mondhatta ezt. Azt mondja: „Neked szól, mert olvastam, amit írtál rólam.” Ez igen jólesett, mert ritkán kap ilyen magasról jövő elismerést az ember. Az ünnepség annyiból állt, hogy elcsöndesedett a zsúfolásig megtelt nagyterem, elől ült Juhász Ferenc szemben a színpad mikrofonjával, és még néhány nevezetes költő, például Fodor András. Csoóri Sándor mondott egy ötperces beszédet: Victor Hugóval és Goethével kezdődött, mondván, ha valaki nyolcvanéves lesz, akkor ez a két költő jut eszébe. Egy kicsit gúnyolódott az irodalmárkodó újságírókon, hogy ők biztos ezzel kezdenék, de így, furcsa módon ő is ezzel kezdte. Aztán Fodor András mondott egy néhány perces beszédet, ő a kézfogásokról írt prózáját (nem az ilyen című versét) idézte fel, amelyben Illyés megírta, a szülőföldjén élő, már majdnem százéves Madarász László közvetítésével másodkézből kezett fogott Petőfivel, Kossuth Lajossal. Fodor valami olyan szellemességet mondott, hogy akkor ő most első kézből kezett foghat Illyés Gyulával. Erre Illyés lenyújtotta jobbját a hozzá legközelebb ülő Juhász Ferencnek, mondva: „Add tovább!” Óriási taps után véget is ért az esemény Illyésnek ezzel az egyetlen gesztusával.

– *Melyek a legkedvesebb Illyés-művek az ön számára?*

– A sok-sok közül elsőként a *Finom fül magányos házban* jut eszembe. Ez egy nagyon kései verse. Korábbi kedvencem a *Levél a partról*. Készülök még írni róla, valahogy ez régi adósságom. Két különböző címmel is megjelent a vers, az első változat lett a kedvencem. Egyik esszéje szerint úgy dolgozott, hogy mindenféle ficni-fecnire felírta a kezdő sorokat, és azt vagy a zsebébe tette, vagy belökte a fiókba, vagy egy dossziéba. És aztán valamelyiket elővette, és abból írt egy új verset, mert eszébe jutott, hogy most éppen ezt vagy azt tudná továbbgondolni. Ezt a versét kétszer is „megírta”. Annyira tökéletesnek tartom az első változatot, hogy szerintem semmi oka nem volt rá, hogy átírja, csak újból a kezébe került.¹⁷ Nagyon szeretem a *Munka a munkával* című versét is, aztán *A tárgyakkal*, az *Eszmecsere* és a többi között *A magánszorgalmú kuttyák*, *A reformáció genfi emlékműve előtt* címűt. A *Bartókról* van egy szemtelen különvéleményem, az, hogy nem bartóki szellemű vers: *Bartókról* szól, de nem bartóki felfogásban. A modern klasszicista, de kétségtelenül klasszicista Illyés nem tagadhatta meg magát. Az *Óda a törvényhozóhoz* Tersánszkyról szól, akit nagyon szeretek. Nagyon érdekesnek tartom a drámái közül a *Sorsválasztókat*, Mezei Andrásnak is van köze ehhez a műhöz.¹⁸ Úgy gondolom, hogy Illyés ma is irányadó, és azok, akik őt folytatták: Csoóri Sándor, Tornai József és a náluk fiatalabbak, akár Buda Ferencet mondhatom, akár másokat, erdélyi költőket, főként Kányádit közéjük értve. Illyéstől azt is megtanulhatták, hogy Európában, világirodalomban is gondolkozzunk, ahogy ő tette, például a *Nyitott ajtó* című műfordítás-kötetével. Az esszéiben Csoóri a legmértöbb követője.

¹⁶ Alföldy Jenő: Illyés Gyula azt üzenté. In *Élet és Irodalom*, 26. évf. (1982. okt. 29.), 44 sz., 11.; Alföldy Jenő: Incipit vita nuova. A Beatrice apródjairól. In *Tiszatáj*, 36. évf. (1982. nov.), 11. sz., 75-82.

¹⁷ Az MTA Könyvtár Kézirattár 35. doboz 1. dossziéja a vers három kéziratváltozatát tartalmazza: K 35.I/1 (1-5), K 35.I/4 (1-3), K 35.I/5 (1).

¹⁸ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1981-1983*. Budapest, 1995, 8, 10.